

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ОБ'ЄДНАНИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

Прадун Валентин Пантелійович

УДК 338.436-022.322(477.75)

**Економіко-екологічні основи сталого розвитку
регіональних агропромислових комплексів**

Спеціальність 08.07.02 – економіка сільського господарства
та АПК

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Об'єднаному інституті економіки НАН України.

- Науковий консультант:** доктор економічних, професор, академік УААН
Трегобчук Валентин Михайлович,
Об'єднаний інститут економіки НАНУ,
заст. директора з наукової роботи
- Офіційні опоненти:** доктор економічних наук, професор, академік УААН
Юрчишин Володимир Васильович,
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки УААН”,
зав. відділу аграрної та соціальної політики
- доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент УААН
Андрійчук Василь Григорович,
Київський національний економічний
університет, професор кафедри економіки
агропромислових формувань
- доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент УААН
Третяк Антон Миколайович,
Українська академія аграрних наук,
віце-президент
- Провідна установа:** **Національний аграрний університет
Кабміну України**, навчально-науковий центр
економіки та соціального розвитку села

Захист дисертації відбудеться 27 вересня 2005 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 26.150.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук в Об'єднаному інституті економіки НАН України за адресою: 01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Об'єднаного інституту економіки НАН України за адресою: 01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розіслано 23 серпня 2005 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради
доктор економічних наук

О.В.Шубравська

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження зумовлена фундаментальним завданням сучасного етапу розвитку людської цивілізації, сутність якого полягає у забезпеченні її сталого розвитку. Сталий розвиток суспільства, як визнано всіма країнами світу і зафіксовано у відповідних міжнародних і національних документах, може бути забезпечений лише за умови надання пріоритетного значення інтересам людини та підпорядкування економічного розвитку практичній реалізації цих інтересів з одночасним ефективним вирішенням природно-екологічних проблем.

У другій половині двадцятого сторіччя людство переконалося, що сталого соціально-економічного розвитку не можна досягти без урахування екологічних обмежень, зумовлених всезростаючим негативним впливом виробництва на навколишнє середовище, виснаженням, деградацією і забрудненням найважливіших життєзабезпечуючих природних ресурсів. Обмеження цього впливу має стати на сучасному етапі домінантою розвитку суспільства, його переходу до екологобезпечного та екологозрівноваженого ведення будь-якої господарської діяльності. Адже недотримання вимоги обмеження антропогенних навантажень на біосферу Землі може призвести зрештою до загибелі людської цивілізації.

Незаперечна роль аграрного сектора економіки та АПК загалом у піднесенні життєвого рівня населення спонукала автора до розгляду концептуальних засад їх переходу до сталого розвитку в ринкових умовах господарювання. При цьому автор виходив з фундаментального положення, що сучасна економіка в цілому та аграрна зокрема мають бути соціально орієнтованими та екологічно збалансованими, як і природокористування, а ринкові механізми повинні доповнюватися механізмами забезпечення стійкості та сталості функціонування агроєкосистем. Головним принципом за таких умов стає збереження та відновлення біологічної продуктивності природних ресурсів, всебічна адаптація аграрного виробництва до умов навколишнього середовища.

Сама ідея і постановка питання щодо розроблення фундаментальних наукових основ, зокрема економіко-екологічних, сталого розвитку національного АПК, як найбільш природомісткого господарського комплексу країни й такого, що справляє великий і розосереджений по території вплив на навколишнє середовище, в якому здійснюється агропромислова діяльність, виникла в учених-економістів та агроєкологів у 90-х роках минулого століття. З того часу опубліковано чимало наукових праць, присвячених різним аспектам переведення агропромислового виробництва на принципи сталого функціонування. Однак щодо регіональних АПК, то зазначена проблема залишається практично не дослідженою.

За цих умов надзвичайно актуальною є проблема визначення спроможності країни та її окремих регіонів до переходу на модель сталого розвитку, насамперед АПК. Різноманітність передумов, які склалися в

регіонах під впливом багатьох чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру, спонукає до ретельного аналізу особливостей сучасного етапу розвитку цих регіонів.

Дослідження з означених проблем здійснюють окремі наукові колективи, зокрема, Рада по вивченню продуктивних сил НАН України та Інститут регіональних досліджень НАН України. Серед учених, що вивчають ці проблеми, у першу чергу слід назвати Б.М. Данилишина, М.І. Долішного, С.І. Дорогунцова, П.Т. Саблука, О.О.Созінова, Л.Я. Новаковського, А.М.Третяка, О.М.Царенка, В.В.Юрчишина та інших. Узгодженню питань розробки концепції та оцінці передумов переходу областей і регіонів України до сталого розвитку присвячено роботи В.Г.Андрійчука, І.І. Лукінова, В.М. Трегобчука, Б.Й. Пасхавера, З.В. Герасимчук, В.Д.Бондаренка, В.Ф. Сайка, О.В. Шубравської, Л.Г. Руденка та ін.

Разом з тим багато аспектів щодо концептуальних положень сталого розвитку, навіть про зміст самого поняття, залишається досить суперечливими, не беручи до уваги практичну реалізацію концепції сталого розвитку з врахуванням особливостей ведення господарської діяльності в конкретних областях і регіонах України. Все це й зумовлює актуальність теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами і темами. Дисертація підготовлена в рамках досліджень за такими плановими і конкурсними темами: „Формування та оцінка ресурсного потенціалу АПК в ринковій економіці” (держ. реєстр. № 0195U020288); „Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК” (держ. реєстр № 0199U000052); „Економіко-екологічні основи переведення агросфери на модель сталого розвитку” (держ. реєстр. № 0101U006415) і „Формування економічного та соціального середовища ефективного розвитку АПК” (держ. реєстр. № 0104U000485). Крім того, деякі питання по темі дисертації розроблялися в зв'язку з виконанням Інститутом економіки та Об'єднаним інститутом економіки НАНУ досліджень за договірними НДР „Розробка системи організаційно-економічних заходів щодо раціонального, високоефективного та екологічнобезпечного використання меліорованих земель” (держ. реєстр. № 0101U004825) і „Обґрунтування нових організаційно-правових форм підприємств з експлуатації гідромеліоративних систем у ринкових умовах господарювання” (держ. реєстр. № 0102U003726).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретико-методичних засад та економіко-екологічних принципів забезпечення сталого й екологічно збалансованого розвитку агропромислового виробництва областей і регіонів України, способів, методів і механізмів їх практичної реалізації. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність постановки і розв'язання таких завдань:

- дослідити генезис теоретичних положень про зміст і сутність поняття сталого розвитку;

- здійснити аналіз динаміки макроекономічних показників соціально-економічного розвитку України, її областей і регіонів, з позицій їх здатності до переходу на модель сталого розвитку;
- оцінити передумови переходу областей і регіонів до модель сталого розвитку;
- проаналізувати чинники кризового стану економіки агропродовольчої сфери України;
- дослідити інституціональні зміни в агропродовольчому секторі країни та їх вплив на результативні показники;
- проаналізувати зрушення, що відбулися в процесі реформування аграрного сектора в структурі виробництва, землекористування та його матеріально-технічної бази;
- сформулювати теоретико-методологічні засади та економіко-екологічні принципи переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку;
- розробити нові науково обґрунтовані підходи до організації аграрного природокористування і виробництва, а також до організації охорони й відтворення природних ресурсів;
- запропонувати заходи щодо регулювання та удосконалення взаємовідносин у природно-економічній системі “суспільне виробництво – навколишнє середовище”;
- дослідити особливості формування матеріально-технічної бази аграрного виробництва при його переході до моделі сталого розвитку;
- обґрунтувати найбільш перспективні напрями фінансового забезпечення здійснення заходів щодо переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку;
- проаналізувати передумови переходу на модель сталого розвитку АПК специфічного регіону України – Автономної Республіки Крим;
- визначити стратегічні напрями сталого соціально-економічного розвитку АР Крим.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні і методичні засади сталого розвитку агропромислового виробництва. Особлива увага приділена методам, засобам і механізмам реалізації концептуальних положень сталого розвитку в практиці господарювання регіональних АПК.

Об’єкт дослідження – процеси, що відбуваються у сфері агропромислового виробництва в областях і регіонах країни, та їх системна економіко-екологічна оцінка з точки зору вимог концепції сталого розвитку.

Методи дослідження. Виконане дослідження ґрунтується на фундаментальних положеннях і принципах сучасної теорії екологічної економіки, збалансованого та сталого соціально-економічного розвитку, теорії економічних оцінок природних ресурсів, загальної теорії економічного зростання економіки, раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища, принципах системного аналізу, моделювання і прогнозування соціально-економічних явищ та екологічних процесів. При

проведенні дослідження по темі дисертації застосовувалися методи системно-структурного і порівняльного аналізу, економіко-статистичні методи, монографічний, розрахунково-конструктивний тощо. Значна частина теоретико-методологічних розробок виконана з використанням методів і прийомів наукової абстракції та синтезу, єдності історичного і логічного, економічного й екологічного підходів до суспільного розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів, що виносяться на захист, полягає в системному розробленні теоретико-методологічних засад, економіко-екологічних принципів, методів, способів і механізмів забезпечення сталого розвитку агропромислового виробництва та переведення регіональних АПК на модель сталого й екологічнобезпечного функціонування в ринкових нових умовах господарювання. До основних результатів, одержаних здобувачем **вперше**, слід віднести насамперед такі:

- розкриття сутності сталого розвитку національного АПК загалом і регіональних зокрема як забезпечення одночасного та взаємоузгодженого вирішення соціальних, економічних й екологічних завдань при веденні агропромислової діяльності;

- розроблення економіко-екологічних принципів переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку, що передбачають зростання агропромислового виробництва на основі сталості, конкурентоспроможності та екологічності і врахування повною мірою, з одного боку, економічних, а з другого – екологічних чинників, показників, вимог та обмежень, які взаємоузгоджуються за критеріями максимізації соціально-економічного ефекту й мінімізації екологічних збитків і шкоди;

- запропоновані методологія, методи та напрями формування сталого й екологічно збалансованого агропромислового виробництва на основі застосування комплексних економіко-екологічних підходів і принципів оптимізації цього виробництва з урахуванням природно-екологічних та економічних особливостей землеробських регіонів країни;

- наукове обґрунтування необхідності економіко-екологічної оптимізації і реструктуризації аграрного виробництва в регіональних АПК, спрямованих на істотне зниження рівнів сільськогосподарської освоєності та розораності загальної земельної площі, удосконалення структури сільськогосподарських угідь і посівних площ з метою підвищення ефективності аграрного виробництва, покращання охорони навколишнього природного середовища та підвищення ресурсо-екологічної безпеки функціонування регіональних АПК;

- розроблення концептуальних підходів і методів трансформації аграрного природокористування, зокрема землекористування, що ґрунтуються на врахуванні вимоги та необхідності переходу до моделі сталого розвитку при веденні сільськогосподарської діяльності і формування національної екологічної мережі;

- наукові засади забезпечення соціально, економічно й екологічно зрівноваженого сталого розвитку сільських територій як однієї з важливих передумов реалізації моделі сталого розвитку регіональних АПК;

- обґрунтування пріоритетних завдань щодо економіко-екологічної оптимізації регіональних АПК, напрямів і механізмів удосконалення їх матеріально-технічної бази та виробничих ресурсних потенціалів загалом у зв'язку з необхідністю переведення цих АПК на принципи сталого розвитку, а також етапів реалізації зазначених завдань.

Крім того, автором дисертації:

- розроблено доповнення до системи критеріїв і показників визначення сталості та екологічної безпеки розвитку в цілому й АПК зокрема;

- наведена додаткова аргументація щодо необхідності переходу України до моделі сталого розвитку та існування об'єктивних передумов для здійснення такого переходу в оглядовій перспективі;

- уточнено основні цілі та обґрунтовано найважливіші передумови створення національної екологічної мережі і принципи формування її раціональної структури у зв'язку з переведенням регіональних АПК на модель сталого розвитку та здійсненням їх економіко-екологічної реструктуризації;

- сформульовано стратегічні пріоритети сталого соціально-економічного розвитку АР Крим, реалізація яких дасть можливість істотно поліпшити умови життєдіяльності населення автономії, підвищити його добробут та ефективну зайнятість і перетворити Крим у високорозвинений і стабільний в соціальному, економічному та екологічному відношенні регіон України.

Практичне значення одержаних результатів по темі дисертації полягає у тому, що ряд методичних розробок, практичних пропозицій і рекомендацій здобувача використані органами державного управління, зокрема Міністерством сільського господарства України (лист № 17-2/316 від 20 лист. 2004 р.), Державним комітетом України по земельних ресурсах (лист за підписом голови Держкомзему від 23 вер. 2004 р.), Радою Міністрів Автономної Республіки Крим (листи № 01-1/7875 від 16 вер. 2004 р. і № 01-14/1367 від 07 черв. 2005 р.).

Окремі наукові розробки і практичні рекомендації дисертанта були використані також при підготовці проекту „Стратегії розвитку агропромислового комплексу України” (лист № 11/261 від 14 черв. 2005 р.) та науково-аналітичної доповіді „Соціально-економічний розвиток аграрного сектора в інтересах суспільства” (опублікована в ж. Економіка України, 2005, № 4, с 4-20).

Крім того, результати наукових досліджень по темі дисертації використовуються у навчальному процесі при підготовці бакалаврів, спеціалістів і магістрів з економічних спеціальностей у Національному аграрному університеті (довідка № 104 від 13 черв. 2005 р.) та Кримському агротехнологічному університеті (довідка № 1036 від 07 черв. 2005 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею автора, в якій комплексно розглядаються теоретико-методологічні, концептуальні, методичні та прикладні аспекти щодо економіко-екологічних основ переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку. Всі наукові положення, висновки і рекомендації, винесені на захист, одержані дисертантом самостійно. З опублікованих наукових праць і наукових доповідей, у написанні та підготовці яких брав участь автор, у роботі використані лише ті результати, ідеї і положення, що належать йому особисто.

Крім того, здобувачем зібрана, опрацьована та проаналізована велика за обсягом і різноманітна достовірна та об'єктивна статистико-економічна інформація, яка використана при проведенні дослідження по темі дисертації. На основі цієї інформації ним особисто здійснювалися відповідні розрахунки і складалися таблиці, які характеризують та ілюструють економічні, соціальні й екологічні явища і процеси, що відбуваються при веденні агропромислової, насамперед сільськогосподарської діяльності в різних регіонах України.

Апробація результатів дослідження по темі дисертації. Основні положення, висновки та результати дослідження апробовані в доповідях і виступах та одержали позитивну оцінку на багаточисельних міжнародних, національних і регіональних науково-практичних конференціях і семінарах. Зокрема на: Міжнар. наук.-практ конф. „Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції АПК” (м. Суми, 24-26.11.1999 р.); IX укр.-пол. наук. семінарі „Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів і механізми їх вирішення” (м. Умань, 25-30. 09.1999 р.); Наук.-практ. конф. „Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми, перспективи” (м. Київ, 28-29.06.2000 р.); Міжнар. наук. конф. „Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель” (м. Київ, 29-31.05.2000 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. „Еколого-економічні проблеми розвитку підприємств регіону” (м. Луганськ, 25-26.09.2000 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. „Механізм господарювання та економічна динаміка в АПК” (м. Харків, 20-21.09.2001 р.); Міжнар. наук.-практ. конф. „Міжрегіональні проблеми екологічної безпеки” (м. Суми, 15-16.05.2002 р.); Наук.-практ. конф. „Природно-ресурсний потенціал у системі просторового розвитку” (м. Луцьк, 7-8.09.2004 р.); УП Міжнар. наук.-практ. конф. „Інвестиції ХХІ ст. в контексті ЦРТ: інтеграція України у світовий економічний простір” (м. Умань, 3-4.06.2005 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені у 2 колективних та 1 індивідуальній монографіях, 1 брошурі, 22 статтях у наукових фахових журналах і збірниках наукових праць. Загальна кількість публікацій – 28, а їх обсяг (без співавторів) становить 28 др. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, 5 розділів, висновків, списку використаних джерел і викладена на 365 сторінках.

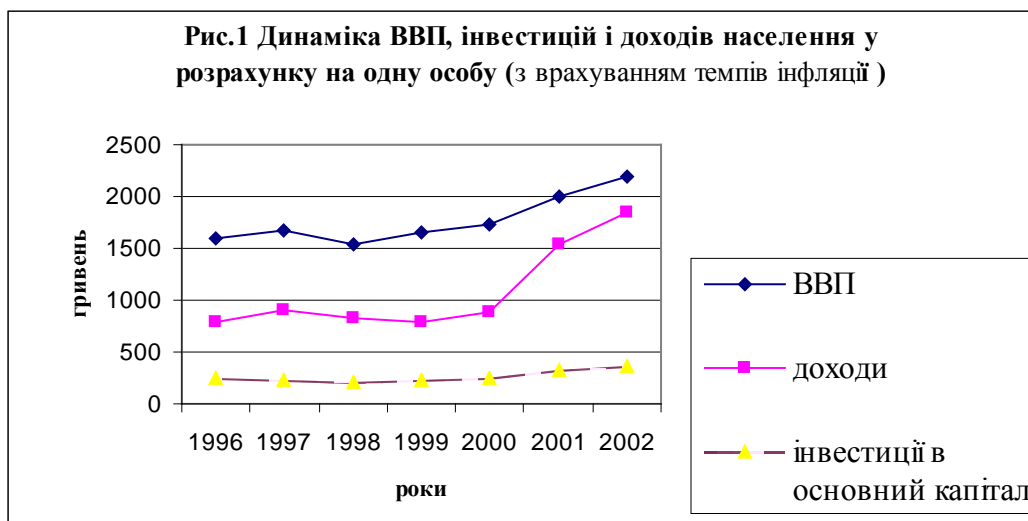
Основний зміст дисертації

У першому розділі **”Теоретико-методологічні засади сталого розвитку агропромислового виробництва”** розглядається загально-філософське розуміння понять сталості і стійкості розвитку екосистем у діалектичній єдності мінливості та незмінності. Воно багатьма вченими трактується як збереження незмінності кількісних та якісних показників екосистем у певних межах при виникненні або зміні кількісних перемінних антропогенних навантажень. Іншими словами, це – спроможність екосистеми зберігати свої структуру, склад і стан (тобто якісне розмаїття) за умови внутрішніх чи зовнішніх впливів (збурень) такого навантаження до певної межі його інтенсивності.

Концепція сталого розвитку в її сучасному розумінні **передбачає антропоцентричний варіант забезпечення життєвих потреб суспільства**. Екологічна ж безпека планети стає ключовою проблемою людства, оскільки передбачає гарантоване збереження біосфери у зрівноваженому (збалансованому) стані, споживання природних ресурсів без перевищення меж їх відтворення та відновлення (для невідновних – мінімізоване або виключене взагалі).

Одним із найбільш складних питань теорії і практики сталого розвитку є питання його показників і критеріїв. У дисертації доведено, що не слід застосовувати надто велику кількість показників, оскільки виникає проблема розрахунку значимості впливу кожного окремого показника на кінцевий результат і запропоновано застосовувати лише три основних показники. До них належать показники економічного, соціального розвитку регіонів та їх екологічного стану, які, на думку дисертанта, достатньо повно охоплюють основні аспекти людської діяльності: виробництво, особисте життя людини та природне середовище, в якому протікає життєдіяльність суспільства.

В останні роки соціально-економічні процеси відбуваються досить динамічно, особливо це стосується динаміки ВВП і доходів населення (рис. 1). При цьому слід відзначити, що як і при аналізі за поточними цінами, має місце нерівномірне зростання інвестицій в основний капітал. Особливо високими темпами збільшувалися реальні доходи населення, що істотно наблизилися до розмірів ВВП у розрахунку на одну особу. Таку тенденцію не можна оцінювати однозначно. З одного боку, це, безперечно, позитивне явище, і воно свідчить про зростання добробуту населення. А з іншого – надзвичайно високий рівень частки кінцевого споживання разом з недостатніми обсягами інвестицій в основний капітал свідчить, що в Україні формується “споживча” модель розвитку суспільства. Остання властива, як правило, для країн з надто високим загальним рівнем розвитку економіки країни.

Така тенденція може бути виправданою лише за певних умов, а саме – вона продовжується обмежений відрізок часу або якщо це зумовлено необхідністю швидко підвищити життєвий рівень населення з метою відновлення довіри народу до влади у її здатності вирішувати соціальні проблеми. Адже недостатні інвестиції призведуть, зрештою, до зниження темпів оновлення і підвищення якості продукції, падіння продуктивності праці та втрати позицій на зовнішньому і внутрішньому ринках тощо.

Оцінка стану і темпів розвитку економіки України порівняно з іншими країнами світу здійснювалася на основі використання матеріалів щорічних доповідей Економічної і соціальної ради ООН. У цих документах аналізуються показники розвитку людського потенціалу країн світу, одним зі складових якого є обсяг виробництва ВВП за паритетом купівельної спроможності у дол. США в розрахунку на одну особу (табл.1). При цьому вибір переліку країн, наведених у даній таблиці, не був випадковим і мав за мету визначити орієнтири, на досягнення яких має спрямовувати свої зусилля Україна.

Табл. 1. ВВП деяких країн у розрахунку на одну особу*)
(за паритетом купівельної спроможності, дол. США)

Країна	1995	1997	1998	1999	2000	**)
Великобританія	19302	20730	20336	22093	23509	6,2
Темпи зростання, в % до 1995 р.	100	107,4	105,4	114,5	121,8	
Франція	21176	22030	21175	22897	24223	6,3
Темпи зростання, в % до 1995 р.	100	104,0	100,0	108,1	114,4	
Німеччина	20370	21260	22169	23742	25103	6,6
Темпи зростання, в % до 1995 р.	100	104,4	108,8	116,6	123,2	
Швеція	19297	19790	20659	22636	24277	6,4
Темпи зростання, в % до 1995 р.	100	102,6	107,1	117,3	125,8	
Польща	5442	6520	7619	8450	9051	2,4

Темпи зростання, в % до 1995 р.	100	119,8	140,0	155,3	166,3	
Росія	4531	4370	6460	7473	8377	2,2
Темпи зростання, в % до 1995 р.	100	96,4	142,6	164,9	184,9	
Україна	2361	2190	3194	3458	3816	1
Темпи зростання, в % до 1995 р.	100	92,8	135,3	146,5	161,6	

^{*)} Розраховано за даними щорічних доповідей Економічної і соціальної ради ООН.

^{**)} Співвідношення показників інших країн за 2000 р. до рівня України у тому ж році.

Наведені в таблиці дані дають можливість зробити декілька висновків. Перший – Україна поступово долає труднощі і складності перехідного періоду й починає виходити на траєкторію стабільного зростання. Доказом такого твердження є високі темпи зростання ВВП у розрахунку на одну особу, які наближаються до аналогічних показників розвинених країн, у т.ч. – з перехідною економікою.

Другий – слід звернути увагу на істотну різницю у рівнях виробництва ВВП у розрахунку на одну особу в Україні та інших країнах. Так, у 2000 р. порівняно з найближчими сусідами – Росією і Польщею – ця різниця становила відповідно 2,2 і 2,4 раза, а порівняно з розвиненими країнами світу – 6,2–6,4 раза. Тобто має місце велике відставання України від переважної більшості європейських країн, у т.ч. й тих, які входять до Євросоюзу.

У дисертації всебічно проаналізована залежність між рівнями виробництва валової доданої вартості і доходів населення. У цьому відношенні можна виділити дві групи областей: перша з них охоплює області, що в ранжированому ряду за рівнем доходів населення розташовані вище, ніж за показниками виробництва ВВП. Друга – області, в яких зазначені показники характеризуються протилежною тенденцією. Для більш чіткого уявлення про ці процеси в областях, поряд з їх назвою у дужках наведено дані про значимість індивідуальних індексів областей відповідно за рівнями виробництва ВВП і доходів населення по відношенню до середніх по країні.

Завершуючи аналіз соціально-економічного розвитку України та її регіонів з точки зору створення реальної бази для переходу на модель сталого розвитку, необхідно однозначно констатувати, що цей перехід можливий лише за умов, по-перше, стабільного й ефективного функціонування вітчизняного народногосподарського комплексу та всіх його складових елементів. По-друге, забезпечення цілеспрямованої структурної і техніко-технологічної трансформації національної економіки на засадах ринкових відносин, а також з неухильним дотриманням вимог ресурсо-екологічної безпеки ведення господарської діяльності. По-третє, радикального підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції та реальних доходів населення, належного вирішення соціальних проблем і питань соціальної безпеки життєдіяльності людини.

Другий розділ присвячено **“Оцінці нинішнього стану аграрного сектора України з точки зору її відповідності моделі сталого розвитку.”**

Стабільне функціонування і сталий розвиток аграрної сфери АПК великою мірою зумовлюється особливостями сільськогосподарського виробництва як специфічної галузі. В економічній літературі ці особливості характеризуються, як правило, без належного висвітлення причинно-наслідкових зв'язків. Як правило, лише зазначається, що в аграрному виробництві тісно переплітаються економічні, природні і біологічні процеси.

У сільській місцевості, яка охоплює величезну поселенську мережу, проживає 15,5 млн осіб населення, що становить 32,5% національного соціуму України. В останні роки сільське господарство забезпечує 16–12% валової доданої вартості. З огляду на ці факти цілком обґрунтовано можна стверджувати, що сільське господарство об'єктивно й закономірно посідає верхнє місце в ряду галузевих і соціальних пріоритетів. Воно є головним джерелом задоволення найнеобхідніших, притому щоденних, потреб людини, що забезпечують її життя та відтворення. Кількісні та якісні показники споживання продуктів харчування визначають здоров'я громадян і генофонд нації. Доступність продовольства для усіх без винятку верств населення, забезпеченість сімей харчовими продуктами відповідно до фізіологічних потреб є найважливішими чинниками підтримання соціальної рівноваги та стабільності в суспільстві. У складі АПК аграрний сектор є головною ланкою, а його роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави – вирішальною.

Щодо відповідності нинішнього стану вітчизняного АПК та його аграрної сфери вимогам концепції сталого розвитку слід однозначно сказати, що така відповідність майже відсутня. Про це свідчить, насамперед, динаміка одного із основних макроекономічних показників – частки валової доданої вартості, одержуваної в останні роки в аграрному секторі, у відсотках до її загального обсягу по народному господарству. Ще в 2001 р. ця частка становила 15,9%, а в 2003 р. – лише 11,8%, тобто зменшилася на 4,1 відсоткового пункту. Таке падіння значною мірою зумовлено вкрай несприятливими погодними умовами кінця 2002 р. і 2003 р. загалом.

Водночас слід відзначити, що з іншого – надто низькою залишається ефективність вітчизняного агропромислового виробництва, зокрема сільського господарства, як і продуктивність аграрної праці. Останній показник в Україні, порівняно з країнами Євросоюзу, є на порядок нижчим. Відтак конкурентоспроможність українських продуктів харчування також невисока. Тобто стабільність та ефективність, як основні передумови сталого розвитку АПК загалом і його аграрної сфери зокрема, практично не властиві для них.

З початком ринкових перетворень співпав і початок економічної кризи, яку до певної міри слід вважати трансформаційною. У результаті кризи підприємства усіх галузей опинилися в ситуації виробничої і фінансової невизначеності. Найбільш незахищеним в економічному та фінансовому відношенні виявилось сільське господарство, а в соціальному плані – уся аграрна сфера.

Глибоку кризову ситуацію в аграрному секторі зумовили такі причини макроекономічного рівня: недосконалість фінансово-кредитної системи; несвоєчасні розрахунки держави із сільськогосподарськими товаровиробниками за продукцію, що знецінювало одержані ними кошти під впливом інфляції; недоліки у податковій політиці; недостатнє застосування можливих засобів впливу на прояви монополістичного диктату з боку переробних підприємств; ціновий диспаритет щодо аграрного сектора економіки “на вході” та “на виході”. Передчасним потрібно вважати послаблення державного управління переробними галузями промисловості, що знаходилися в державній власності.

Найголовнішою проблемою, що дестабілізує ситуацію в аграрній сфері АПК, слід вважати низьку ефективність виробництва більшості видів продукції у сільськогосподарських підприємствах. Найвищий рівень рентабельності забезпечується на вирощуванні насіння соняшника – починаючи з 2001 р. – понад 60%, а в 2002 р. – 78%, хоча це значно менше показника 1990 р., який становив 236%. Рівень рентабельності виробництва зерна не має стабільної тенденції, хоча загалом є задовільним: у 2000 р. – 65, у 2001 р. – 43, у 2002 р. – 19 і в 2003 р. – 46%. Проте рівень 1990 р., який становив 275%, є в нинішніх умовах практично недосяжним. Виробництво ж більшості видів тваринницької продукції в сільськогосподарських підприємствах в останні роки, по суті, є повністю збитковими.

На жаль, за роки незалежності і здійснення ринкових трансформацій, у т.ч. й в агропромисловому комплексі, соціальна сфера українського села, що й до того великою мірою відставала від аналогічної в країнах-членах ЄС, зокрема й нових, таких, як Польща та Угорщина, зазнала катастрофічного занепаду. Так, введення в дію житла в 2003 р. порівняно з 1990 р. зменшилося майже вдвічі, шкіл – у 8,5, амбулаторій і поліклінік, будинків культури і клубів, дитячих дошкільних закладів – у 40–50, а водопровідних мереж – у 13 разів.

З наведеного вище аналізу можна й необхідно зробити декілька принципово важливих та узагальнюючих висновків. По-перше, без радикального підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств усіх форм власності й організації виробництва, їх цілеспрямованої соціально-економічної та екологічноспрямованої реструктуризації на основі удосконалення ринкових відносин неможливо домогтися переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку і динамічного зростання останніх. Цілком очевидно, що державна аграрна політика має бути підпорядкована не частковій чи тимчасовій підтримці розвитку окремих ланок аграрної сфери, а спрямована на здійснення системних перетворень у ній.

Утвердження в АПК ринкових методів господарювання великою мірою залежить від всеохоплюючих за масштабами та унікальних за соціально-економічною сутністю перетворень, насамперед в його аграрній сфері. Тут відбулася докорінна зміна основних ланок виробничого базису – власності на майно і землю та організаційно-правового статусу

господарюючих суб'єктів. В аграрній сфері нині сформовано багатуокладне господарство, трансформувалися й економічні відносини між суб'єктами господарювання, докорінно змінилися психологія і мотивація селян у зв'язку з набуттям особистого права власності на конкретні її об'єкти.

Нині можна стверджувати, що досягнення системної стабілізації та сталості розвитку аграрного сектора, його стратегічний динамічний прогрес цілком і повністю визначатимуться, по-перше, результатами аграрної та земельної реформ, соціально справедливим вирішенням земельного питання і заснованим на цьому організаційно-правовим упорядкуванням сільськогосподарського виробництва. По-друге, дотриманням вимог ресурсо-екологічної безпеки ведення господарської діяльності в АПК, цілеспрямованим і послідовним переходом до моделі сталого розвитку, яка означає одночасне вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. На жаль, і земельна, й аграрна реформа здійснюються без урахування зазначених фундаментальних принципів сталого розвитку.

Держкомстат України у 2003 р. уперше оприлюднив економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання (табл. 2). За наведеними даними серед підприємств, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі, найбільшу частку прибуткових і найменшу збиткових господарств від загальної кількості мають приватні підприємства. В останніх найвищий також рівень рентабельності як усієї діяльності, так і рослинницької галузі, але більший відсоток господарств із збитковим тваринництвом, ніж у господарських товариствах. Це свідчить про те, що приватні сільськогосподарські підприємства досягли загалом вищої продуктивності використання ресурсів, ніж господарства інших організаційно-правових форм.

Табл. 2. Економічні показники діяльності сільгоспідприємств за організаційно-правовими формами господарювання у 2003 р.

Показники	Дер-жа вні	Недер-жа вні	У тому числі:			
			госпо- дарські това-р иства	при-ва тні підпри- емств а	вироб- ничі коопе- ративи	інші
Кількість сільськогосподарських підприємств, одиниць	294	9962	5709	2505	1452	296
у тому числі:						
збиткових	150	5027	2940	1046	883	158
у відсотках	51,0	50,5	51,5	41,8	60,8	53,4
прибуткових	144	4935	2769	1459	569	138
у відсотках	49,0	49,5	48,5	58,2	39,2	46,6
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	-6,3	0,3	0,1	6,2	-9,4	2,9
Рівень рентабельності рослинництва, %	56,8	41,1	40,6	48,1	35,8	27,1
Рівень рентабельності тваринництва, %	- 31,1	-18,2	-15,9	-19,2	-30,0	-15,0

Однією з основних вимог переходу до сталого розвитку аграрного виробництва є удосконалення структури використання земельних ресурсів з метою зменшення на них небезпечних та екологодестабілізуючих антропогенних навантажень. За період, що аналізується (1990-2003 рр.), суттєвих змін в структурі землекористування не відбулося: всього на 1,7% скоротилася частка орних земель за одночасного деякого зростання частки сіножатей і пасовищ – відповідно на 0,17% і 0,72%. В Україні у розрахунку на одного мешканця нині припадає в 1,5–3 рази більша площа земель сільськогосподарського призначення, ніж в інших країнах Європи.

Водночас аналіз змін у структурі посівів сільськогосподарських культур свідчить про наявність як позитивних, так і негативних тенденцій. За загального скорочення посівної площі має місце зростання посівів зернових з 14,6 млн га до 15,4, або на 5,6%; технічних – з 3,7 млн га до 4,1, або на 8,5%, в т. ч. соняшнику – з 1,6 млн га до 2,8, або на 73,2%. Крім того розширилися посівні площі під овочевими культурами і картоплею. Все це відбувалося переважно за рахунок істотного зменшення посівів кормових культур більш ніж удвічі (з 12,0 до 5,9 млн га).

Висновок, який можна зробити з наведеного вище аналізу, полягає у тому, що в ринкових умовах господарювання відбувається досить значний їх вплив на структуру виробництва. Результатом такого впливу стає витіснення збиткових галузей виробництва, зокрема, тваринництва, скорочення якого зумовило абсолютне і відносне зменшення посівів кормових культур. У той же час досить високими темпами зростає виробництво рентабельних культур, зокрема, зернових і соняшнику. Такі зміни можуть призвести до негативних наслідків у рослинницькій галузі. Адже коли посіви соняшнику розміщуються на одному і тому ж полі двічі, не лише виснажуються ґрунти, а й пришвидшуються процеси деградації земель.

Безперечно, що значні зміни в структурі посівів пов'язані також зі скороченням тваринницької галузі. Однак площі інших зернових культур, які використовуються переважно на кормові цілі, продовжують зростати. Такий стан можна пояснити лише відносно низькою врожайністю зернобобової групи культур порівняно з іншими культурами, наприклад, з ячменем і кукурудзою. Відтак це не забезпечує необхідного рівня рентабельності зазначеної групи культур. Крім того, тут певну роль відіграє й переорієнтація виробництва на зовнішній ринок, де згадані види продукції користуються великим попитом.

З екологічної точки не можна вважати раціональним істотне розширення посівів соняшнику практично в усіх областях Донецького і Придніпровського регіонів, де площі цієї культури в структурі посівів зросли в 2002 р. порівняно з 1990 р. удвічі і досягли в цих регіонах, відповідно, 21,4 і 20,7%, що порушує додержання вимог сівозмін. Те ж саме слід сказати й про розширення посівів зернових культур в областях південного регіону. В деяких областях їх частка в структурі посівів, наприклад, у Миколаївській області (68,1%) та АР Крим (67,1%) наближається до 70%. Зазначене абсолютне і

відносно зростання посівів високорентабельних культур відбувалося за рахунок, як правило, скорочення посівів кормових культур.

У третьому розділі **”Економіко-екологічні принципи сталого розвитку аграрної сфери АПК”** висвітлюються питання методології, методів і напрямів формування сталого та екологічно збалансованого аграрного виробництва, трансформації аграрного природокористування в контексті вимог концепції сталого розвитку і збалансованого розвитку сільських територій.

Доведено, що з метою істотного зменшення екологоекструзивних навантажень сільськогосподарського виробництва й аграрного природокористування на навколишнє середовище і, зрештою, переведення аграрної сфери АПК на модель сталого розвитку необхідно цілеспрямовано та послідовно здійснювати її екологічну перебудову, формуючи в усіх землеробських регіонах України екологічнобезпечну й екологічнозбалансовану структуру сільського господарства. Результатом таких трансформацій повинні стати системна адаптація останнього як до навколишнього природного, так і до ринкового економічного середовища, а також значне підвищення конкурентоспроможності та екологічнобезпечності вітчизняного агропромислового виробництва.

Формування екологічно збалансованого й одночасно економічно ефективного аграрного виробництва має здійснюватися на засадах еколого-економічного підходу. А це означає, що слід комплексно й цілеспрямовано удосконалювати аграрний ресурсо-виробничий потенціал, у першу чергу, його матеріально-технічну складову, на основі збалансування всіх виробничих ресурсів – земельно-водних, біологічних, матеріальних, енергетичних і трудових – з обов’язковим урахуванням специфіки функціонування цілісної природно-економічної системи „навколишнє середовище – сільське господарство”.

Особливості такої системи вимагають, крім економічної та матеріальної збалансованості складових частин і ресурсів виробничого потенціалу, ще й екологічної зрівноваженості і безпечності їх функціонування відповідно до спеціалізації, агротехнічних та агрохімічних засобів і технологій. Згідно з соціальними та економічними вимогами зусилля необхідно спрямувати також на те, щоб належним чином розвивати і модернізувати соціальну та екологічну інфраструктуру на селі, створювати там ефективні і конкурентоспроможні виробничі структури різних форм власності та організації господарської діяльності.

Сільськогосподарська діяльність у тому вигляді, як вона ведеться нині, опосередковано є джерелом великої кількості захворювань людини внаслідок забруднення шкідливими та екологічно небезпечними агрохімікатами природного життєвого середовища. В першу чергу, йдеться про забруднення питної води і продовольства, їх низьку екологічну якість. Все це зумовлює дія таких чинників, як надмірне залучення в сільськогосподарський оборот земельних і водних ресурсів; зростання до критичних рівнів у багатьох землеробських регіонах антропогенних навантажень не лише на

агроекосистеми, а й на природне середовище в цілому; екологічно та економічно невиправдане „захоплення” природо-перетворювальною діяльністю під гаслом створення нормальних природних умов для ведення інтенсивного сільськогосподарського виробництва та, нарешті, порушення екологічно оптимальних співвідношень між ріллею, природними кормовими угіддями, багаторічними насадженнями, з одного боку, і площами під лісами та водоймами, а також так званою „дикою природою”, з іншого.

Стратегічною метою має бути цілеспрямований перехід (переведення) всього господарського комплексу України і насамперед аграрної сфери вітчизняного та регіональних АПК на модель сталого, екологічно зрівноваженого й безпечного, економічно ефективного і соціально спрямованого розвитку. Саме така модель дає можливість ефективно розвивати агропромислове виробництво, виробляти екологічно чисті продукти харчування з мінімальними витратами всіх видів ресурсів, забезпечувати всебічну охорону навколишнього середовища, збереження в ньому екологічної рівноваги, підтримання на належному рівні його відтворювальних, відновлювальних та асиміляційних функцій, а також комплексний соціальний розвиток сільських територій при веденні агропромислової діяльності.

Підсумовуючи сказане, можна зробити декілька узагальнюючих висновків. По-перше, формування екологічно збалансованого аграрного виробництва зумовлено об’єктивною необхідністю та особливостями сучасного етапу розвитку людської цивілізації. По-друге, теоретико-методологічною основою формування такого аграрного виробництва є концепція його сталого розвитку, що забезпечує гармонізацію взаємовідносин людини з природою, збалансоване вирішення соціальних, економічних й екологічних завдань розвитку суспільства. По-третє, переведення аграрної сфери АПК на модель сталого розвитку на основі її екологічної перебудови та оптимізації дає можливість здійснити одночасно системну адаптацію аграрного виробництва як до навколишнього природного, так і до ринкового економічного середовища, а також значно підвищити рівні конкурентоспроможності та екологічної безпеки функціонування вітчизняного агропромислового комплексу.

Практична реалізація в Україні принципів сталого, збалансованого розвитку знаходиться на початковому етапі і відбувається вона у досить складних політико-суспільних, соціально-економічних та екологічних умовах. Майже весь період після Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро включно до 2000 р. був охоплений системною соціально-економічною кризою, а процес розбудови держави й становлення демократичного громадянського суспільства поєднувався з ринковими трансформаціями в усіх галузях і сферах економіки. У цьому полягають національні особливості, проблеми та труднощі переходу України до моделі сталого, економічно, соціально й екологічно збалансованого розвитку.

Згідно з концепцією сталого розвитку переведення сільського господарства й сільських територій на модель сталого розвитку має здійснюватися на основі таких фундаментальних принципів і підходів:

1) створення сільському населенню в усіх аграрних регіонах країни рівних можливостей для забезпечення належного рівня якості життя та задоволення найважливіших життєвих потреб;

2) збереження у сприятливому стані навколишнього середовища й екологічної рівноваги в природі на всіх сільських територіях держави, насамперед, у культурних агроландшафтах;

3) формування раціональної, з точки зору вимог економічної та ресурсо-екологічної безпеки, сільської поселенської мережі в усіх регіонах країни;

4) здійснення широкомасштабних заходів з поліпшення житлових умов у селі та радикального підвищення рівня комунально-побутового благоустрою сільських поселень;

5) забезпечення сталого, екологічно зрівноваженого і багатофункціонального розвитку сільських територій як головної передумови боротьби з бідністю та безробіттям у сільській місцевості;

6) створення необхідних соціально-економічних і правових засад міжрегіональної рівноваги сільських територій, тобто рівноваги між різними землеробськими регіонами шляхом недопущення поглиблення поляризації та наростання диспропорцій у розвитку окремих сільських територій;

7) підвищення рівнів ефективності і конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції відповідно до вимог аграрної політики та розвитку сільських територій, що мають місце нині в країнах ЄС.

Експертні оцінки екологічного стану сільськогосподарських земель в Україні свідчать, що тут є достатньо великі площі відносно екологічно чистих полів із родючими чорноземними ґрунтами, на яких і можна вирощувати екологічно чисту рослинницьку продукцію. Площа таких земель в основних землеробських регіонах лісостепової та поліської зон становить щонайменше 8 млн га. Крім того, значні площі земель, придатних для ведення екологічно чистого аграрного виробництва, розташовані окремими ділянками в інших регіонах України. Відтак, тут, у першу чергу, слід здійснювати заходи щодо переведення їх на модель сталого розвитку.

Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва може бути забезпечений також поступовим скороченням традиційного землеробства. Чим скоріше буде змінюватися структура земель, зайнятих традиційним та органічним землеробством, на користь останнього, тим швидше, з одного боку, буде забезпечуватися перехід до сталого розвитку всього агропромислового комплексу держави. А з другого – ефективно вирішуватиметься проблема екологічного оздоровлення всієї території України, насамперед, агроландшафтів.

Серед заходів, спрямованих на переведення сільського господарства на модель сталого розвитку з урахуванням змін кліматичних умов його функціонування, слід виділити два напрями. Перший – стосується заходів з

мінімізації антропогенного впливу на формування парникового ефекту. Тому його умовно можна назвати мінімізаційним. Другий – охоплює заходи, що забезпечують швидку та максимально безболісну трансформацію виробничих процесів та умов проживання населення на сільських територіях з урахуванням зміни клімату. Вони мають адаптивний характер, тобто дають можливість найкращим чином пристосувати аграрне виробництво до нових природно-кліматичних чинників.

Розроблення системних заходів щодо регулювання й оптимізації як природних ландшафтів і процесів, так і агроландшафтів та антропогенних процесів можливе лише за умов об'єктивної кількісної оцінки стану й інтенсивності змін, що мають місце в цих ландшафтах та їх динаміки під впливом господарської і життєвої діяльності суспільства. Тому потрібно мати чітку уяву, з одного боку, про характер процесів та явищ, що відбуваються в навколишньому природному середовищі в результаті цієї діяльності. А з другого – про конкретні кількісні показники взаємозв'язків, взаємовпливу і взаємозалежності між різноманітними екосистемами, компонентами та складовими частинами територіальних природно-соціо-економічних формувань й утворень, про напрями руху та інтенсивність природних і антропогенних процесів та явищ.

При визначенні стратегічного курсу щодо формування раціональних та екологічно безпечних ресурсних потенціалів АПК конкретного регіону необхідно брати до уваги їх диференціацію та керуватися єдиним критерієм оцінки ефективності їх функціонування. У зв'язку з цим можна виділити таких чотири групи регіональних АПК:

I – з низькою ресурсною забезпеченістю та високим рівнем ресурсовіддачі;

II – з високою ресурсною забезпеченістю і високим рівнем ресурсовіддачі;

III – з високою ресурсною забезпеченістю та низьким рівнем ресурсовіддачі;

IV – з низькою ресурсною забезпеченістю і низьким рівнем ресурсовіддачі.

На другому етапі по кожній з цих груп виділяють ще 8 підгруп регіональних АПК, що мають різне співвідношення та специфіку поєднання основних показників. Зважаючи на фактичні рівні ресурсних потенціалів регіональних АПК, розробляють науково обґрунтовані рекомендації щодо їх удосконалення, структурної трансформації, підвищення екологічної безпеки та ефективності використання тощо. І обов'язково – з урахуванням вимог концепції сталого розвитку та ресурсо-екологічної безпеки агропромислової діяльності на всіх рівнях.

У четвертому розділі **”Пріоритетні завдання і перспективи переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку”** всебічно обґрунтовано пріоритетні завдання та етапи їх реалізації з метою переведення регіональних АПК на принципи сталого функціонування, запропоновано механізми фінансового забезпечення виконання цих завдань.

Задоволення потреб суспільства в достатній за обсягами та асортиментом, високоякісній, доступній за цінами сільськогосподарській продукції може бути здійснено лише за належного забезпечення агропромислового виробництва матеріально-технічними засобами. Основу цих засобів становлять машинні технології, що ґрунтуються на використанні сучасних технологічних комплексів машин, диференційованих відповідно до зональних і регіональних особливостей виробництва в АПК.

Зважаючи на вкрай незадовільне забезпечення національного АПК енергоресурсами, а також на нинішній у багатьох аспектах катастрофічний стан його матеріально-технічної бази та високі рівні зношеності основних засобів виробництва, слід терміново передбачити найбільш пріоритетні завдання щодо створення біосферосумісної та екологічно безпечної матеріально-технічної бази функціонування АПК у нових умовах господарювання на засадах сталого розвитку. Одним із найважливіших завдань у цьому плані, безперечно, є забезпечення аграрного виробництва сучасним і технічно досконалим машинно-тракторним парком. З цією метою необхідно розробити та налагодити виробництво високопродуктивної й екологічно безпечної сільськогосподарської техніки, експлуатаційно-технологічні параметри якої відповідають сучасним агроекоекологічним та економічним вимогам інтенсивного аграрного виробництва.

Пріоритетне завдання полягає в тому, щоб докорінно перебудувати в оглядовій перспективі (до 2015–2020 рр.) матеріально-технічну базу вітчизняного агропромислового виробництва на основі пришвидшення темпів НТП та інноваційного розвитку. По суті, необхідно повністю оновити і замінити цю базу, зважаючи на особливості нинішніх відносин і форми господарювання в аграрній й іншій сферах АПК. Вирішенню зазначеного надто складного, але пріоритетного в усіх аспектах завдання має бути підпорядкований весь економічний потенціал держави. Останній у зв'язку зі структурними трансформаціями повинен у перспективі робити більш вагомий внесок у розв'язання продовольчої проблеми і підвищення конкурентоспроможності вітчизняних продуктів харчування.

Створення біосферосумісної та екологічнобезпечної матеріально-технічної бази сталого розвитку регіональних АПК в перспективі повинно ґрунтуватися переважно на власному потенціалі енергетичного забезпечення, насамперед, рідкими видами пального. Йдеться про те, щоб у перспективі перейти на екологічно чисті енергоносії, вироблені з аграрної сировини, а також за рахунок ефективного використання потенціалу нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії, насамперед, для покращання енергозабезпечення та сталого розвитку регіональних агропромислових комплексів. Адже без оптимізації джерел енергозабезпечення агропромислового виробництва неможливе переведення його на модель сталого розвитку.

Існуюча нині надто зношена та застаріла техніко-технологічна база в аграрній сфері АПК не відповідає їм вимогам сталого розвитку аграрного виробництва. Ситуація тут ще більшою мірою ускладнюється внаслідок випереджаючого зростання цін на матеріально-технічні та енергетичні ресурси і послуги порівняно з цінами на сільськогосподарську продукцію. У результаті цього знижується платоспроможність сільськогосподарських підприємств та їх можливості щодо оновлення матеріально-технічної бази виробництва.

Здійснення ринкових перетворень в аграрній сфері та АПК загалом істотно змінило інституціональну структуру виробництва, що зумовило збільшення кількості суб'єктів господарювання переважно за рахунок створення дрібних і середніх господарств. Відтак виникла реальна потреба у нових видах і типах технологій виробництва та технічних засобах. За таких умов на перший план висувається проблема застосування в аграрній сфері ресурсозберігаючих технологій і технічних засобів, раціональних та оптимальних схем і методів їх використання з метою істотного зменшення витрат у розрахунку на одиницю вироблюваної сільськогосподарської продукції. Це й має стати головною передумовою створення принципово нової біосферосумісної та екологічнобезпечної матеріально-технічної бази аграрного виробництва. Комплексний підхід до формування такої бази з урахуванням регіональних природно-екологічних та економічних особливостей аграрного виробництва й має забезпечити вирішення цього пріоритетного завдання.

Сталий та екологічнобезпечний розвиток національного і регіональних АПК неможливий також без ефективного розв'язання проблеми раціонального забезпечення аграрного виробництва, сільського населення та сільських територій якісними водними ресурсами, а також без створення відповідної матеріально-технічної бази, необхідної для вирішення цих винятково важливих з економічної, соціальної й екологічної точок зору завдань. Крім того, в зв'язку з прогресуючим зростанням негативних антропогенних навантажень на водні ресурси, усі водойми, у т.ч. й з боку агропромислового комплексу, насамперед, аграрного виробництва, надзвичайно гостро стоїть проблема охорони, збереження і відтворення якості водних ресурсів. У переліку заходів щодо поповнення і збереження водних

ресурсів суттєве значення мають заходи щодо зупинення процесів ерозії ґрунтів у басейні річок, запобігання виносу продуктів ерозії до річок, впровадження системи протиерозійних заходів, локалізації і рекультивації ярів тощо.

Серед пріоритетних напрямів ресурсно-технологічного оновлення виробництва в національному агропромисловому комплексі як найважливішої передумови переведення його на модель сталого розвитку слід виділити такі:

- створення та застосування технологій і біоресурсів, що дають можливість істотно знизити виробничі витрати та здешевити агропродовольчу продукцію;
- розроблення та запровадження технологій і біоресурсів, які спрямовані на значне підвищення якості продуктів харчування та сільськогосподарської сировини;
- створення і широкомасштабне використання технологій та основних біологічних засобів виробництва, що забезпечують випуск екологічно чистого продовольства і підвищують рівень еколого-безпеки сільськогосподарської діяльності, перероблення продукції землеробства та тваринництва.

Сільське господарство у розвинених країнах не просто морально підтримується, а цільовим призначенням на нього виділяються досить великі кошти на прискорення темпів НТП, його техніко-технологічну модернізацію, зростання продуктивності праці, розв'язання соціальних та екологічних проблем. Все це створює реальні передумови для його високої ефективності і конкурентоспроможності. Саме ті країни, уряди яких здійснюють ефективну політику щодо цілеспрямованого регулювання агропромислової економіки та всебічної підтримки аграрних товаровиробників, є нині основними експортерами найбільш важливих видів продуктів харчування на світовий агропродовольчий ринок.

Складність переведення національного та регіональних АПК на принципи сталого й екологічнобезпечного функціонування зумовлюється, з одного боку, тим, що мають одночасно і взаємозбалансовано вирішуватися соціальні, економічні та екологічні завдання сталого розвитку і забезпечення оптимальних умов життєдіяльності суспільства. А з другого – необхідністю подолання бідності, безробіття та істотного підвищення життєвого рівня сільського населення, забезпечення раціонального аграрного природокористування, охорони, збереження і зростання відтворюваних потенціалів природних ресурсів сільськогосподарського призначення, а також стабільного, стійкого та конкурентоспроможного розвитку агропромислового виробництва в усіх регіонах країни.

Отже, йдеться про необхідність істотних змін у бюджетній політиці держави з метою посилення його екологічної спрямованості, а відтак і в підвищенні його ролі в реалізації пріоритетних завдань сталого розвитку, в т.ч. й АПК. Перехід до моделі сталого розвитку, безперечно, вимагає значного збільшення бюджетних витрат. При цьому слід особливо наголосити на тому, що найефективнішими серед бюджетних витрат, пов'язаних з вирішенням

проблем сталого розвитку, є витрати на капітальні інвестиції екологічного призначення.

Необхідність перерозподілу ВВП через бюджет на цілі інвестування, в т.ч. й природоохоронних та екологічних програм, пов'язана з тією обставиною, що ринковий механізм розподілу не забезпечує оптимальних умов як відтворення капіталу, так і вирішення природно-екологічних проблем належним чином. На основі самофінансування суб'єктів господарювання практично неможливо своєчасно та ефективно перерозподілити фінансові ресурси внаслідок їх зв'язаності з метою цілеспрямованого використання на вирішення соціально та екологічно значимих завдань. Стихійний же процес інвестування природоохоронних та екологічних програм і проектів в Україні спроможний лише законсервувати на багато років її статус країни „екологічного лиха”. Чим радикальнішими мають бути зрушення в сфері природокористування та переведення національної економіки на модель сталого розвитку, тим більшою є потреба в централізованому впливові на них з боку держави.

Важливим джерелом формування коштів для фінансування природоохоронних заходів і вирішення завдань сталого розвитку слід вважати екологічне страхування. Значення останнього полягає не лише в тому, щоб оптимально розподілити еколого-економічні втрати, збитки і шкоду. За певних умов кошти, що надходять від екологічного страхування, можуть успішно використовуватися для фінансування екологоспрямованих заходів, природоохоронних програм та проектів тощо. На жаль, в Україні такий вид страхування поки що не набрав поширення, а точніше – він практично відсутній.

Проте з нарощуванням темпів економічного зростання, підвищенням ефективності виробництва в Україні та збільшенням доходної частини державного бюджету саме останній має відігравати провідну роль у вирішенні пріоритетних завдань сталого розвитку загалом і в переведенні агропромислового виробництва на засади такого розвитку зокрема. Адже, як уже зазначалося вище, в багатьох країнах світу, у першу чергу, в європейських, а також у США, Канаді, Японії та деяких інших, фінансові видатки з державних бюджетів на виконання природно-екологічних програм і широких програм сталого розвитку нині займають досить велику частку.

П'ятий розділ **”Особливості розвитку АПК Автономної Республіки Крим і переведення його на модель сталого розвитку”** присвячено детальному аналізу розвитку АПК автономії та обґрунтуванню напрямів переведення його на принципи сталого функціонування. Крим належить, як відомо, до надзвичайно важливих та унікальних регіонів України в природно-екологічному, історико-етнічному, соціальному й економічному аспектах. Поряд з тим, що тут головними пріоритетами розвитку господарського комплексу була, є і в майбутньому залишиться санаторно-курортна сфера, широкомасштабна рекреаційна діяльність, на півострові завжди функціонувало високоінтенсивне та ефективне агропромислове виробництво. Воно, з одного боку, забезпечувало потреби в

основних продуктах харчування місцевого населення та велику кількість відпочиваючих, а з другого – поставляло чималу частку вирощеної продукції і вироблених продовольчих товарів в інші регіони колишнього СРСР та на експорт. За обсягами і вартістю агропродовольчої продукції АПК Криму посідав чільне місце в структурі економіки автономії.

Тому немає ніяких об'єктивних соціальних, демографічних, економічних та екологічних причин для того, щоб у новому тисячолітті в АР Крим агропромислове виробництво, яке тепер перебуває в глибокому занепаді, таким і залишалось. Навпаки, вкрай необхідно в найближчі роки не лише досягти рівня розвитку АПК кінця 80-х років, а й істотно його перевершити, особливо в структурному та якісному відношеннях. Йдеться, насамперед, про різке збільшення основних видів сільськогосподарської продукції і продуктів харчування в розрахунку на одиницю земельної площі та одного мешканця, підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва автономії.

Нинішній стан агропромислового виробництва в АР Крим може бути оцінений як вкрай незадовільний, оскільки гостра і надзатяжна соціально-економічна криза найбільшою мірою негативно відбилася на ньому. Саме ця сфера економіки через порушення диспаритету цін, різке погіршення ресурсозабезпечення, бартеризацію виробничих зв'язків, зведення до мінімуму інвестиційної діяльності та повну відмову держави від підтримки сільськогосподарських товаровиробників зазнала величезних втрат. У результаті цих процесів за останні десять років Крим, по суті, втратив свої колишні позиції основного виробника таких важливих видів агропродовольчої продукції, як виноград, плоди, ягоди, овочі, яйця та пташине м'ясо.

Для АПК Криму, де для вирощування сільськогосподарських культур гостро відчувається недостатня кількість опадів, особливого значення набирає зрошуване землеробство. На жаль, як свідчить практика, внаслідок припинення фінансування та відсутності системного підходу до експлуатації гідромеліоративних систем поливні землі втрачають свій потенціал, внутрігосподарські зрошувальні мережі доведені до критичного стану. Внаслідок цього в останні роки за прямим призначенням використовувалося менше 60% зрошуваних земель. Занепад зрошувальних систем, скорочення фактично политих площ і кількості поливів супроводжується, як вже зазначалося вище, великим зменшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Аналізуючи нинішній стан агропромислового виробництва і продовольчого забезпечення населення АР Крим, слід особливу увагу звернути на те, що за величезного зменшення загальних обсягів виробництва валової аграрної продукції площа сільськогосподарських угідь скоротилася за період, який тут розглядається, тільки на 200 тис. га, або на 11,2%, а ріллі – лише на 20 тис. га, або на 1,5%. Тобто аграрні підприємства та господарства продовжують обробляти та використовувати практично незмінний земельний фонд як за площею, так і за структурою.

Звідси неважко зробити один принципово важливий висновок. При збереженні продуктивності аграрних земель на рівні 1990 р. той обсяг валової продукції сільського господарства, що одержано в АР Крим у 2003 р., можна було виробити на площі сільськогосподарських угідь, включаючи й ріллу, як мінімум, у два з половиною рази меншій. Це, зрештою, означає, що з еколого-економічних міркувань і враховуючи вимоги ресурсо-екологічної безпеки господарської діяльності необхідно і є реальна можливість значно зменшити рівень сільськогосподарської освоєності та розораності території автономії.

Саме таким чином можна домогтися не лише істотної економії енергетичних, матеріально-технічних, водних і трудових ресурсів при веденні сільського господарства, а й великою мірою скоротити негативні антропогенні навантаження на навколишнє середовище, насамперед, ґрунти і водойми, знизити природомісткість аграрного виробництва й одночасно забруднення природи. Іншими словами, зосередивши дефіцитні нині пально-мастильні, енергетичні, матеріально-технічні, водні та агрохімічні ресурси на значно менших площах ріллі і сільськогосподарських угідь, можна різко підвищити ефективність їх використання та одночасно збільшити виробництво аграрної продукції й оздоровити навколишнє середовище.

Необхідність істотного зниження рівнів, з одного боку, сільськогосподарської освоєності та розораності земельної території АР Крим, а з іншого – розораності сільськогосподарських угідь, зумовлюється як суто економічними чинниками, так і особливостями природно-екологічної ситуації на півострові. Остання практично в усіх агровиробничих системах та аграрних підприємствах різних форм власності й організації господарської діяльності, але, насамперед, тих, що функціонують у степовій частині автономії, може бути охарактеризована як вкрай напружена. При цьому природно-екологічна ситуація продовжує погіршуватися. В першу чергу це стосується земельних і водних ресурсів, оскільки перші інтенсивно деградують, а другі – забруднюються та виснажуються, посилюючи водний дефіцит.

Загалом же нинішня структура аграрного землекористування в АР Крим не може бути оцінена позитивно. Адже, крім високих рівнів сільськогосподарської освоєності і розораності загальної земельної площі, тут досить низькою є частка сільськогосподарських угідь з відносно низькими антропогенними навантаженнями на ґрунтовий покрив. Ця структура в цілому не відповідає вимогам сталого розвитку АПК і ресурсо-екологічної безпеки господарювання в аграрній сфері. Обсяги ж землеохоронних і землемеліоративних заходів скоротилися у десятки разів.

Зважаючи не лише на глибоку соціально-економічну кризу та загрозу продовольчій безпеці, а й на гостроту природно-екологічної ситуації і вкрай нераціональне та екологічно неоптимізоване природокористування, насамперед, землекористування, одночасно з ринковою трансформацією і господарсько-організаційною реструктуризацією агропромислового виробництва, необхідно послідовно та цілеспрямовано переводити останнє на

модель сталого розвитку. Тобто слід рішуче здійснювати системну організаційну, структурну і техніко-технологічну перебудову й модернізацію національного та всіх регіональних АПК на основі еколого-економічних принципів, критеріїв і показників оцінки ефективності й результативності трансформаційних заходів.

При цьому слід особливо наголосити на тому, що ні в якому разі не потрібно допускати простого, механічного відновлення колишніх обсягів і структури всіх сфер АПК АР Крим. Насамперед, це стосується їх попередніх ресурсо-виробничих потенціалів. Подібний вектор виходу з аграрно-економічної кризи в автономії спроможний лише посилити негативні економічні, соціальні та екологічні наслідки функціонування агропромислового комплексу і не призведе до підвищення рівнів продовольчої й екологічної безпеки.

Основним напрямом еколого-економічної реструктуризації АПК АР Крим в умовах гострої еколого-економічної кризи є прискорений розвиток на базі залучення додаткових інвестицій тих господарських структур, які спроможні забезпечити високу саме еколого-економічну ефективність агропромислового виробництва, а також зниження природо-, ресурсо- й енергомісткості продукції. У зв'язку з цим надзвичайно важливим завданням слід вважати узгодження інтересів і конкретних дій держави, приватних інвесторів та агропромислових товаровиробників з інтересами екології, збереження і відтворення якості навколишнього середовища, зокрема його продуктивного, відновлювального й асиміляційного потенціалів.

Стратегія соціально-економічного розвитку АР Крим повинна бути спрямована на перетворення його у високорозвинений і стабільний в соціальному, економічному та екологічному відношенні регіоном України. Для досягнення цієї мети слід розробити і запровадити ефективні механізми. При цьому необхідно брати до уваги декілька надзвичайно важливих чинників, пов'язаних з геополітичним і геоекономічним положенням Кримського півострова, специфікою його економіки, особливостями природно-екологічної ситуації та характером використання природно-ресурсного потенціалу.

Для АР Крим, яка досягла високого рівня деградації та виснаженості природно-ресурсного потенціалу і максимального загострення екологічної ситуації в багатьох районах автономії, проблема переходу до моделі сталого розвитку є не просто актуальною, а життєво важливою. Оскільки в даній моделі природно-екологічний чинник, поряд із людиною, займає центральне, визначальне місце, то саме її практична реалізація дає можливість подолати нинішні негативні процеси в природному середовищі та гостру ресурсо-екологічну кризу на півострові. Або іншими словами, концепція сталого розвитку спроможна забезпечити збалансування й оптимізацію життєдіяльності суспільства відповідно до природно-екологічних законів, критеріїв і вимог.

Висновки

1. Узагальнення різноманітних точок зору щодо сутності і змісту поняття “сталий розвиток” дає можливість зробити висновок, що сталим є такий розвиток, який забезпечує певний тип рівноваги, тобто баланс між всіма складовими елементами інтегрованої екосистеми, насамперед культурної, в т.ч. й агрозооекосистеми. Рівновага і збалансованість мають перебувати в основі сталого соціально-економічного розвитку регіонів. Тільки зважаючи на це, можна визначити **сутність концепції сталого (збалансованого) розвитку території України та його критеріїв як одночасне вирішення соціальних екологічних та економічних завдань функціонування суспільства.**

Серед великої кількості показників і критеріїв, які застосовуються при вивченні сталості розвитку, слід виділити три основних, а саме: показники економічного й соціального розвитку регіонів та їх екологічного стану. При цьому доведено, що не слід застосовувати велику кількість показників, оскільки виникає проблема визначення величини впливу кожного окремого показника на кінцевий результат. У дисертації запропоновано застосовувати лише ті показники, які достатньо повно охоплюють основні аспекти людської діяльності: виробництво, життєвий рівень людини та стан природного середовища, в якому протікає її діяльність.

2. Аналіз динаміки макроекономічних показників соціально-економічного розвитку України свідчить, що вона поступово виходить з кризи перехідного періоду та забезпечує в останні роки порівняно високі темпи приросту ВВП та реальних доходів населення. Водночас мають місце недостатньо низькі темпи приросту інвестицій в основний капітал, що свідчить про формування споживчої моделі розвитку суспільства, яка не відповідає сучасному стану економіки України та може зрештою привести до негативних соціальних, екологічних й економічних наслідків.

Низькі темпи оновлення основних фондів призводять до падіння продуктивності праці, зростання матеріальних витрат і підвищення собівартості продукції, що зумовлює зниження конкурентоспроможності національної економіки загалом та АПК зокрема на внутрішньому і зовнішньому ринках. З іншого боку, вони призводять до загострення ресурсо-екологічних проблем, оскільки не запроваджуються сучасні енерго-, матеріало- та природозберігаючі технології і технічні засоби виробництва.

3. Регіональний аспект аналізу передумов переходу до сталого розвитку показав, що найбільш високими темпами розвивається економіка Донецького та Придніпровського регіонів України і міста Києва. Стану економічного розвитку, безперечно, відповідає й рівень доходів населення. Одночасно „лідируючі” (в негативному розумінні) позиції зазначені регіони займають за кількістю шкідливих викидів, що знижує екологічну безпеку навколишнього середовища та негативно впливає на здоров'я людини.

І навпаки, в областях, як і в регіонах, де мають місце відносно низькі показники розвитку економіки, а відтак – і низький рівень доходів населення,

екологічна ситуація є відносно кращою. До таких належать області Подільського, Поліського та Карпатського регіонів. Отже, проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що цим областям досить важко буде без відповідної підтримки держави переходити в оглядовій перспективі на модель сталого розвитку.

4. Загальносистемна криза, з якою зіткнулася Україна з набуттям незалежності і здійсненням ринкових перетворень, найбільшою мірою зачепила сільське господарство зокрема та агропромисловий комплекс загалом. Глибоку економічну кризу в аграрній сфері спричинили, насамперед, чинники макроекономічного рівня: недосконалість фінансово-кредитної політики, недоліки у податковій політиці, ціновий диспаритет тощо. Передчасним слід вважати й послаблення державного регулювання економіки, в т.ч. щодо впливу на прояви монополістичного диктату з боку постачальників сільському господарству матеріально-технічних ресурсів і переробних підприємств.

Нехтування підприємствами харчової промисловості інтересів сільськогосподарських товаровиробників негативно впливає також на результати діяльності перших – недостаток сировини призвів до зменшення обсягів виробництва продовольчих товарів, низької завантаженості виробничих потужностей переробних підприємств, підвищення собівартості їх продукції. Все це супроводжується погіршенням рівня забезпечення населення продуктами харчування, істотно знижує рівень продовольчої безпеки держави, і ніякою мірою не відповідає вимогам концепції сталого розвитку.

5. В структурі аграрного виробництва має місце інтенсивне зростання частки господарств населення в обсягах вартості валової продукції сільського господарства, яка нині перевищує 60%. Таке явище не можна оцінювати однозначно позитивно, а швидше – негативно, оскільки воно супроводжується застосуванням застарілих методів ведення господарства та недосконалих технічних засобів і падінням продуктивності аграрної праці. Зрештою вітчизняне сільськогосподарське виробництво стає дедалі менш конкурентоспроможним.

Підприємства різних форм власності нині зосереджують свої зусилля на вирощуванні лише високоефективних культур: зернових, соняшника та цукрових буряків. При цьому багато з них майже повністю відмовляються від тваринницьких галузей, що закономірно веде до зниження родючості, а відтак і продуктивності земель внаслідок скорочення обсягів застосовуваних органічних добрив. Все це свідчить про відсутність системної політики держави щодо ефективного регулювання процесів розміщення аграрного виробництва по території країни з метою раціонального використання природних ресурсів та екологічних умов регіонів. При цьому має місце тенденція до підвищення рівня забезпеченості продуктами харчування в окремих областях і регіонах за рахунок власного виробництва, що з економічної точки зору не завжди є доцільним.

6. За роки ринкових перетворень і трансформації форм власності відбулося істотне зниження рівня матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва, що суперечить вимогам сталого розвитку цієї сфери суспільного виробництва. Адже від того, якою є матеріально-технічна база агропромислового виробництва, які застосовуються технології вирішальною мірою залежить не лише його ефективність, а й екологічна безпека і сталість функціонування.

7. В роботі доведена необхідність принципово нових науково обґрунтованих підходів до організації аграрного природокористування, охорони й відтворення природних ресурсів, регулювання взаємовідносин у комплексній природно-економічній системі „навколишнє середовище – суспільне виробництво” та її найважливішій складовій „навколишнє середовище – сільське господарство”. Цей підхід має ґрунтуватися на поєднанні методів управління економічним розвитком з методами управління природно-екологічними системами.

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації саме природа виявилася найбільш вразливою ланкою в системі „суспільство – природа – виробництво”. Взаємозалежність і взаємозумовленість економіки та екології мають стабільну тенденцію до посилення і поглиблення. Тобто переведення цієї системи на модель сталого розвитку повинно відбуватися на основі екологізації економіки та економізації екології. В цих умовах не можна вважати прогресивним економічне зростання, за якого навколишньому середовищу завдається велика шкода і воно втрачає свої відтворювальні і відновлювальні властивості, асиміляційний потенціал тощо. В цьому контексті має відбуватися економіко-екологічна трансформація аграрного виробництва і сільських територій в усіх регіонах держави.

8. Фундаментальним завданням щодо переведення агропромислового виробництва на модель сталого розвитку є чітке визначення та прогнозування довгострокових процесів і напрямів їх протікання внаслідок змін, що відбуваються в природі, суспільстві та виробництві, а також обґрунтування заходів, реалізація яких призведе до підвищення виробничого, соціально-економічного й природно-екологічного потенціалів регіональних АПК і сталого розвитку регіональних агроecosystem. Тобто йдеться про те, щоб здійснюючи в сільському господарстві аграрні та земельні перетворення, зазначені комплекси й агроecosystemи найкращим чином адаптувати як до ринкового, так і до навколишнього природного середовища.

9. Важливе місце у розвитку регіональних АПК належить питанням формування матеріально-технічної бази регіональних АПК при їх переході до сталого розвитку з врахуванням природно-кліматичних умов господарювання та можливості ускладнення цих умов у зв'язку з глобальним потеплінням клімату. Зрозуміло, що в цих умовах особливого значення, насамперед, для південних і північних регіонів країни, набирають зрошуване землеробство, меліорація земель, матеріально-технічна база і технологія яких суттєво відрізняються від богарного землеробства. Тому розвитку меліорації земель,

водного господарства та удосконалення агропромислового водокористування слід приділяти велику увагу.

На сучасному етапі розвитку продуктивних сил ресурсно-технологічне оновлення агропромислового виробництва – не менш важливий чинник його ефективного функціонування, ніж ринкові трансформації АПК. Саме нові технології та якісні виробничі ресурси відіграють вирішальну роль у переведенні вітчизняного агропромислового виробництва на ефективний, екологічно безпечний і природозберігаючий напрям сталого розвитку, який забезпечить високу конкурентоспроможність цього виробництва на внутрішньому та зовнішньому агропродовольчих ринках.

10. Масштабність заходів по переданню національного та регіональних АПК на модель сталого розвитку повинно здійснюватися поетапно. На першому етапі (до 2010 р.) необхідно завершити розроблення концепції, довгострокової стратегії та комплексної програми першочергових заходів щодо переведення агропромислового виробництва на модель сталого та екологічно збалансованого розвитку.

На другому етапі (2011-2020 рр.) – найбільш важливому і складному в усіх відношеннях – має проводитися широкомасштабна економіко-екологічна, техніко-технологічна та організаційна трансформація всіх регіональних агропромислових комплексів. Головним результатом цих перетворень повинно стати істотне підвищення добробуту населення країни на базі зростання продуктивності аграрної праці і поліпшення екологічної ситуації в країні і збільшення виробництва високоякісних та еколого-безпечних продуктів харчування до обсягів, які забезпечать досягнення раціональних норм споживання продовольства населенням України.

На третьому етапі (2020-2025 рр.) в основному має бути завершена реалізація пріоритетних завдань переведення агропромислового виробництва регіонів й країни загалом на модель сталого розвитку, з тим, щоб забезпечити його високі ефективність, продуктивність та еколого безпечність.

11. Переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку і здійснення їх економіко-екологічної реструктуризації створюють реальні передумови для прискореного формування раціональної екологічної мережі на всій території країни. При цьому створення такої мережі призведе до вирішення щонайменше двох надто важливих завдань: 1) підвищить ефективність охорони біологічного різноманіття і 2) значною мірою оздоровить навколишнє природне середовище в усіх регіонах України та забезпечить збереження в них динамічної екологічної рівноваги. Останнє в свою чергу позитивно вплине на стабільний розвиток аграрного виробництва.

12. Аналіз передумов переходу економіки специфічного регіону України – Автономної Республіки Крим на модель сталого розвитку та основні завдання і принципи її економіко-екологічної трансформації дає можливість зробити висновок, що основна особливість економіки Криму полягає в її рекреаційній спрямованості. За часів планової економіки агропромисловий сектор економіки досить добре задовольняв потреби населення автономії і відпочиваючих у більшості видів продуктів харчування,

насамперед, у плодово-ягідній та овочевій продукції і винограді. На жаль, саме ці провідні галузі аграрного виробництва, поряд з молочним скотарством, за роки ринкових перетворень зазнали досить великого спаду. І нині для задоволення потреб відпочиваючих виникає потреба у поповненні продовольчих запасів автономії, особливо влітку, за рахунок їх завезення з інших регіонів країни й імпортних поставок.

13. Відновлення зрошеного землеробства з урахуванням еколого-економічних вимог ведення агропромислового виробництва на основі різних форм власності і господарювання має стати надійною основою переведення аграрного сектора економіки на модель сталого розвитку, яка спроможна забезпечити стабільне нарощування обсягів виробництва з метою максимального забезпечення потреб населення в якісній, екологічно чистій продукції, зокрема тих її видів, для яких у Криму існують сприятливі природно-кліматичні умови. Тому потрібно відродити поливне землеробство в автономії в кращих традиціях минулого.

Основні публікації автора за темою дисертації
Монографії, розділи у колективних монографіях,
брошури

1. Прадун В.П. Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів / НАН України. Об'єдн. ін-т економіки. – К.: 2005. – 256 с., 14,88 д.а.

2. Прадун В.П. Еколого-економічна реструктуризація ресурсних потенціалів регіональних АПК. – Розділ у кн.: Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти). – К.: ІЕ НАНУ, 2003. – С. 201-243, 2,6 д.а.

3. Прадун В.П., Трегобчук В.М., Куц О.В. Стале землекористування як еколого-економічна основа сталого розвитку національного та регіональних АПК. – В кн.: Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. Т. I. – К., 2001. – С. 314-318, 0,4 д.а. (автором дисертації обґрунтовано пропозиції щодо посилення охорони сільськогосподарських земель, 0,15 д.а.).

4. Удосконалення земельних відносин в аграрній сфері / Трегобчук В.М., Скурська Н.М., Яровий В.Д., Прадун В.П. – К.: Об'єдн. ін-т економіки НАН України, 2004. – 47 с., 2,8 д.а. (автором дисертації сформульовано екологічні цілі та завдання земельної реформи в контексті вимог концепції сталого розвитку АПК, 0,5 д.а.).

Наукові статті у фахових журналах і наукових збірниках

5. Прадун В.П. Актуальні проблеми еколого-економічної реструктуризації та оптимізації розвитку АПК АР Крим // Вісник Сумського ДАУ. Вип. 2. – 2001. – С. 391-393, 0,25 д.а.

6. Прадун В.П. Актуальні проблеми охорони земельних ресурсів в АР Крим // Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – Ч. 2. – С. 172-174, 0,5 д.а.

7. Прадун В.П. Еколого-економічні принципи раціонального використання та охорони земельних ресурсів // Ресурсний потенціал АПК: концептуальні засади і механізми збалансованого відтворення та ефективного використання: Зб. наук. праць // НАН України. Ін-т економіки. – К., 2002. – С. 33-38, 0,4 д.а.

8. Прадун В.П. Економіко-екологічні аспекти реструктуризації регіональних АПК та адаптації їх до ринкового середовища // Проблеми формування ринкової економіки: Міжвід. наук. зб. / Спец. вип. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 204-206, 0,2 д.а.

9. Прадун В.П. Економіко-екологічні проблеми сталого розвитку АПК Автономної Республіки Крим // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 68-73, 0,55 д.а.

10. Прадун В.П. Напрями і методи економіко-екологічної оптимізації розвитку АПК АР Крим // Проблеми формування ресурсного потенціалу сталого розвитку АПК. – К., ІЕ НАНУ, 2003. – С. 34-45, 0,6 д.а.

11. Прадун В.П. Напрями удосконалення аграрного природокористування в контексті вимог концепції сталого розвитку // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі поступового розвитку (Зб. наук. праць). Вип. 2 (XLVI) / НАН України. Ін-т регіон. досл. – Львів, 2004. – С. 180-186, 0,4 д.а.

12. Прадун В.П. Основні напрями підвищення ефективності використання потенціалу зрошуваного землеробства в АР Крим // Вісник аграрної науки. - 2001. – № 7. – С. 64-66, 0,35 д.а.

13. Прадун В.П. Основні напрями підвищення рівня екологічної безпеки аграрного землекористування // Межрегиональные проблемы экологической безопасности: Сб. труд. симпозиума. – Сумы: Изд. „Довкілля”, 2003. – С. 83-89, 0,45 д.а.

14. Прадун В.П. Пріоритетні завдання і напрями еколого-економічної трансформації регіональних АПК // Економіка АПК. – 2004. – №1. – С. 26-33, 0,6 д.а.

15. Прадун В.П. Стале ведення аграрного виробництва – фундаментальна основа його екологобезпечного функціонування // Межрегион. проблемы эколог. безопасности: Сб. труд. Междун. научно-практ. конф. – Сумы, Украина – Санкт-Петербург, Россия, 2002. – С. 190-192, 0,35 д.а.

16. Прадун В.П. Формування екологічно збалансованого аграрного виробництва: теоретико методологічні та прикладні аспекти // Агроінком. – 2004. – № 5-6. – С. 59-64, 0,75 д.а.

17. Прадун В.П., Трегобчук В.М. Формування ресурсо-виробничого потенціалу сталого розвитку АПК України // Пріоритетні напрями і механізми відновлення та модернізації ресурсного потенціалу національного АПК: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки. – К., 2000. – С. 3-17, 1 д.а. (автором дисертації розроблено теоретико-методологічні зсади формування ресурсного потенціалу сталого розвитку АПК, 0,5 д.а.).

18. Прадун В.П., Куц О.В. Перехід до сталого сільськогосподарського землекористування — основне завдання аграрної та земельної реформи // Вісник ХДАУ. – 2001. – № 7. – С. 29-32, 0,3 д.а. (автору дисертації належить обґрунтування необхідності переходу до сталого аграрного землекористування, 0,15 д.а.).

19. Прадун В.П., Трегобчук В.М. Актуальні проблеми удосконалення земельних відносин у контексті Програми дій “Порядок денний на XXI століття” // Землевпорядкування. – 2002. – №3. – С. 3-8, 0,75 д.а. (автором дисертації сформульовано еколого-економічні вимоги до розвитку землеробства та удосконалення земельних відносин, 0,4 д.а.).

20. Прадун В.П., Трегобчук В.М. Екологічні проблеми розвитку економіки України: причини загострення, наслідки та основні напрями їх вирішення // Міжнародний науковий журнал „Механізм регулювання економіки. – 2003. – №4. – С. 34-40, 0,75 д.а. (автору дисертації належить матеріал, що стосується екологічних проблем розвитку АПК і напрямів їх вирішення, 0,35 д.а.).

21. Прадун В.П., Трегобчук В.М. Економіко-екологічні проблеми розвитку та реструктуризації регіональних АПК і удосконалення їх ресурсних потенціалів // Економічні проблеми розвитку ресурсного потенціалу АПК України: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки. – К., 1999. – С. 5-15, 0,8 д.а. (автором дисертації обґрунтовано напрями економіко-екологічної реструктуризації регіональних АПК, 0,4 д.а.).

22. Прадун В.П., Трегобчук В.М. Проблеми сталого розвитку регіонів і посилення екологічної відповідальності суб'єктів господарювання в АПК // Вісник СУДУ. – № 4 (26). – 2000. – Ч. I. – С. 178-183, 0,7 д.а. (автору дисертації належить матеріал щодо посилення екологічної відповідальності суб'єктів господарювання в регіональних АПК, 0,4 д.а.).

23. Соціально-економічний розвиток аграрного сектора в інтересах суспільства: Науково-аналітична доповідь / Пирожков С.І., Трегобчук В.М., Прокопа І.В., Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Юзефович А.Е., Крисанов Д.Ф., Молдаван Л.В., Прадун В.П. та ін. – Економіка України. – 2005. – С. 4-20, 2,5 д.а. (автором дисертації обґрунтовано пропозиції щодо оптимізації аграрного землекористування, 0,2 д.а.).

24. Слюсар В.Д., Бахтін Ю.Г., Прадун В.П. Що треба для відродження виноградарства і виноробства України? // Сад, виноград і вино України. – 2001. – № 3-4. – С. 24-25, 0,5 д.а. (автору дисертації належить матеріал щодо обґрунтування пріоритетних напрямів НТП у виноградарстві і виноробстві, 0,15 д.а.).

25. Трегобчук В.М., Прадун В.П. Національні та регіональні пріоритети екологічної політики України // Вісник Сумського ДАУ. Серія „Економіка і менеджмент”. Вип. 1. – Суми, 2001. – С. 127-132, 0,8 д.а. (автором дисертації сформульовано регіональні пріоритети екологічної політики, 0,4 д.а.).

26. Трегобчук В., Прадун В. Аграрна сфера: модель сталого розвитку // Вісник НАН України. – 2004. – № 9. – С. 8-16, 0,9 д.а. (автором дисертації обґрунтована необхідність і розроблено основні принципи та методологічні підходи до реалізації концепції сталого розвитку аграрної сфери АПК, 0,5 д.а.).

27. Трегобчук В.М., Гуцуляк Г.В., Прадун В.П. Регіональна екологічна політика та механізми її реалізації в нових умовах господарювання // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів і механізми їх вирішення: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки. – К., 1999. – С. 58-80, 1,25 д.а. (автором дисертації підготовлено підрозділ статті щодо екологічної трансформації регіональних АПК, с. 77-80, 0,25 д.а.).

28. Юзефович А.Е., Прадун В.П. Аграрний сектор та аграрний потенціал у макроекономічній системі України // Ресурсний потенціал АПК: удосконалення формування та підвищення ефективності використання: Зб. наук. праць / НАН України. Ін-т економіки. – К., 2001. – С.5-12, 0,5 д.а. (автору дисертації належить матеріал щодо оцінки стану аграрного потенціалу, 0,25 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Прадун В.П. Економіко-екологічні основи сталого розвитку регіональних агропромислових комплексів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.07.02 – економіка сільського господарства та АПК. – Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005.

У дисертаційній роботі вперше на основі системних досліджень сформульовано теоретико-методологічні засади та економіко-екологічні принципи переведення регіональних агропромислових комплексів на модель сталого розвитку в умовах здійснення ринкових трансформацій в Україні, розкрито сутність економіко-екологічних підходів до формування збалансованого і сталого розвитку агропромислового виробництва, насамперед сільського господарства та аграрної сфери АПК. У зв'язку з цим теоретично обґрунтовано пріоритетні завдання і перспективи реалізації концепції сталого розвитку регіональних АПК, а також основні напрями удосконалення аграрного природокористування в контексті вимог сталого розвитку сільського господарства та ресурсо-екологічної безпеки. Розроблено організаційно-економічні механізми фінансового забезпечення заходів з переведення регіональних АПК на модель сталого розвитку.

Ключові слова: концепція сталого розвитку, сталий розвиток АПК, економіко-екологічні основи сталого розвитку, ресурсо-екологічна безпека, трансформація аграрного природокористування, землекористування, земельна реформа, економічний механізм і фінансове забезпечення сталого розвитку регіонального АПК.

АННОТАЦИЯ

Прадун В.П. Экономико-экологические основы устойчивого развития региональных агропромышленных комплексов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.07.02 – экономика сельского хозяйства и АПК. – К.: Объединенный институт экономики НАН Украины, 2005.

В диссертационной работе впервые на основе системных исследований сформулированы теоретико-методологические основы и экономико-экологические принципы перевода региональных агропромышленных комплексов на модель устойчивого развития в условиях осуществления рыночных трансформаций в Украине, раскрыта сущность экономико-экологических подходов к формированию сбалансированного и устойчивого развития агропромышленного производства, в первую очередь сельского хозяйства и аграрной сферы АПК. В связи с этим теоретически обоснованы приоритетные задачи и перспективы реализации концепции устойчивого развития региональных АПК, а также основные направления совершенствования аграрного природопользования в контексте требований устойчивого развития сельского хозяйства и ресурсо-экономической

безопасности. Разработан организационно-экономический механизм финансового обеспечения мероприятий по переводу региональных АПК на модель устойчивого развития.

Одновременно с концептуальными и общенаучными аспектами устойчивого развития и с учетом того, что агропромышленное производство базируется на широкомасштабном использовании большого количества природных ресурсов, в частности земельных, водных и биологических, и это производство оказывает исключительно огромное и рассредоточенное по территории негативное воздействие на окружающую природную среду, в диссертации разработана система мер и предложений по эколого-экономической реструктуризации и оптимизации развития региональных АПК в соответствии с требованиями модели устойчивого развития. При этом впервые научно обоснованы конкретные рекомендации по обеспечению рационального, эффективного и экологически сбалансированного использования и охраны природных ресурсов сельскохозяйственного назначения как обязательного условия перехода региональных АПК на модель устойчивого развития.

В диссертации впервые исследованы вопросы приоритетных заданий относительно перевода региональных АПК на принципы устойчивого функционирования. Этому посвящен отдельный раздел диссертационной работы. В нем основное внимание сосредоточено на экономико-экологическом обосновании направлений совершенствования материально-технической базы региональных АПК при переводе последних на модель устойчивого развития, способов и методов реструктуризации и оптимизации развития этих комплексов, а также финансового обеспечения мероприятий, связанных с реализацией концепции устойчивого развития.

Кроме того, соискателем всесторонне исследованы особенности развития АПК Автономной Республики Крым и перевода его на модель устойчивого развития. Сформулированы основные задачи и обоснованы направления экономико-экологической трансформации и оптимизации развития АПК АР Крым в обозримой перспективе. Значительное место отведено разработке мероприятий по совершенствованию аграрного природопользования, включая земле- и водопользование, в автономии.

Ключевые слова: концепция устойчивого развития, устойчивое развитие АПК, экономико-экологические основы устойчивого развития, ресурсо-экономическая безопасность, трансформация аграрного природопользования, землепользование, земельная реформа, экономический механизм и финансовое обеспечение устойчивого развития региональных АПК.

ABSTRACT

Pradun B.P. Economic-ecological fundamentals of steady development of regional agricultures. - Manuscript.

The dissertation for obtaining a doctor's degree of economics in specialty 08.07.02 – Economics of Agriculture and Agro-Industrial complex. The Joint Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine.

In the dissertation on the basis of system researches the theoretico-methodological fundamentals and eco-economical principles of directing regional agro-industrial complexes towards the model of sustainable development in terms of implementation of market transformations in Ukraine were for the first time formulated, the essence of eco-economical approaches towards the formation of balanced and stable development of the agro-industrial and agricultural production as well as of the agrarian branch of AIC in particular was highlighted. In this connection the most urgent tasks and perspectives of the implementation of the conception of stable development of the regional AIC and also major directions of the improvement of agrarian nature management in terms of stable agricultural development and resources-ecological security were theoretically grounded. The organization-economic mechanisms of transferring regional AIC to the model of stable development were elaborated.

Keywords: conception of stable development, stable development of AIC, eco-economical principles of the stable development, resources-ecological security, transformation of the agrarian nature management, land reform, economic mechanism and financial support of the stable development of regional AIC.

Підписано до друку 18.07.2005 р.

Ум.-друк. арк. 1,85. Обл. вид. арк. 1,9

Формат 60x84/16

Офс. друк. Тираж 150 прим. Зам. 281

Об'єднаний інститут економіки НАН України

Поліграфічне бюро

01011 Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.